

«Театр абсурду» Олексія Чугуя

Анатолій Новиков,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

У статті розглядається п'єса-диалогія Олексія Чугуя «Червоний смерч», присвячена трагічним подіям в Україні під час встановлення радянської влади і колективізації, наголошується на тому, що твір багато в чому є енциклопедією українського життя періоду двох великих голодоморів – на початку 20-х і 30-х років минулого століття.

Ключові слова: театр абсурду, більшовицька влада, продовольчий загін, куркуль, голод.

Виповнилося 80 років з початку трагічних подій в Україні, що увійшли в національну історію під назвою Голодомор. Зважаючи на те, що в радянську добу про це не можна було навіть згадувати, кілька наступних поколінь мали вельми смутне уявлення про справжні масштаби цієї великої біди. Перший художній твір на цю тему з'явився, щоправда, ще під час Другої світової війни. Мається на увазі п'єса Сергія Кокота-Ледяньського «Тисяча дев'ятсот тридцять третій рік», яка вперше була опублікована 1943 року в «Українському віснику», що з 1936 по 1945 рік видавався українською еміграцією в Берліні. Однак ні п'єса С. Кокота-Ледяньського, ні більш відома повість Василя Барки «Жовтий князь», надрукована 1963 року в Сполучених Штатах Америки, до проголошення незалежної Української держави надбанням широкого загалу в нашій країні з відомих причин не стали.

За останні два десятиліття з'явились чимало і поетичних, і прозових творів (не кажучи вже про документалістику), в яких талановито і, головне, правдиво віддзеркалились ці жахливі сторінки нашого буття, чого, на жаль, не скажеш про драматургію.

Одним із небагатьох високохудожніх витворів на ниві цього дещо занедбаного роду вітчизняної літератури є п'єса-диалогія харківського драматурга **Олексія Чугуя «Червоний смерч»** (2001). У плані жанру автор схарактеризував її як трагікомедію. І з цим не можна не погодитись. Трагічне тут органічно поєднується з комічним (чого варті у цьому сенсі вже хоча б образ Леніна). Водночас, якщо подивитись на згаданий твір з точки зору літературного напрямку, то тут можна віднайти чимало ознак, характерних для «театру абсурду», оскільки більшість вчинків персонажів із числа представників більшовицької влади навряд чи продиктована здоровим глуздом. Вже сама злочинна ідея Леніна (потім продовжив її втілювати в життя Сталін разом зі своїми підручними) влаштувати на теренах України штучний голод, спрямований на знищення мільйонів селян, жодним чином не корелюється з християнською заповіддю *не вбий*. З точки зору нормальної, психічно здорової людини, це повний абсурд. Те ж саме можна сказати і про дії місцевих більшовицьких князків на чолі з головою сільради Рябозадовим у селі Великі Сорочинці, котрі, виконуючи розпорядження кремльських керманців, відбирають у своїх односельців останнє, у тому числі й те, що не має жодного стосунку до так званої продовольчої програми – коштовні речі, одяг та все, що впаде в око. Більше того, вони відбирають життя у тих, кого на свій розсуд про-

голошують ворогом радянської влади. Щоправда, забравши у пересічних людей майже всі харчі, продзагонівці і так прирікають на повільну смерть чи не всіх жителів свого села.

І сама назва діалогії, і назви обох її частин («Бенкет голодних» і «Весілля людодів»), а також окремі прізвиська (Голопупенко, Січовенко, Вовк) – вельми красномовні. Притому дійові особи в обох творах за незначним винятком одні й ті ж. Між діями у першій і другій п'єсах розрив у часі – десять років, тобто рівно стільки, скільки насправді було поміж двома великими лихоліттями 1920-х і 1930-х років.

Перший твір «**Бенкет голодних**» (1999) віддзеркалює події, що мали місце в Україні у 1921–1922 роках. Дія паралельно відбувається на батьківщині Миколи Гоголя – в селі Великі Сорочинці – і кабінеті керманіча радянської імперії Володимира Леніна. Уже з самого початку п'єси ту велику біду, що прийшла в Україну, символізує сухе дерево, яке стоїть посередині великого подвір'я біля сільради. На дереві – лозунг «*Уперед до комунізму!*». Далі – більше. З'являється продовольчий загін з характерними для тієї епохи закличками на транспарантах: «*Даєш хліб!*», «*Даєш м'ясо!*», «*Даєш масло!*». Однак тільки цим апетити нової більшовицької влади не обмежуються, свідченням чого є частівки, що їх співають активісти:

*Куркуляку – на гілляку,
Куркулиху – в річку!
Бери, хапай усе підряд,
Що попаде в ручку!*

*Бери жито, хапай гречку,
Золоту пшеничку,
Тягни вола, цуп овечку,
Корову й теличку!* [3, с. 4–5].

Зміст пісні – це по суті програма продзагонівців. Саме так діяла влада стосовно українського селянства і на початку 20-х років минулого століття, і десятиліттям пізніше. Подібну сцену, до речі, можна віднайти в повісті Василя Барки «Жовтий князь»: «Ланка піонерів-школярів, як настроєний хор, під орудою партійця затинає:

– Куркуль, віддай хліб!
Сусід, стоячи на порозі, спокійно відказує:
– Дітки, беріть хліб, як вам треба...
– Віддай хліб, ти – есплутатор!

Вивчені недоладно, скалічили слово; а сусід відповідає в тон:

– Який я есплутатор? То – хтось другий: навча неправди і так робить. А я від землі. Дивіться на мої руки: всі в мозолях, і дивіться на чісь...

Піонери зирнули на руки диригента-партійця, м'які, як балабушки...» [1, с. 63].

У числі жертв продзагонівців чи не всі односельці, котрих вони безжалісно пограбували, а у деяких, як уже йшлося, відібрали й життя. Серед цих останніх – колишній вояк армії УНР Січовенко, священник і лікарка. Кожен із них по своєму завинили перед новою владою. Провина Січовенка в тому, що боронив Україну під проводом С. Петлюри. Священника розстріляли тому, що він представник церкви, яку більшовики оголосили поза законом. Ну а лікарку живою скинули в яр до мерців за те, що не порушила клятви Гіппократа і надала медичну допомогу ворогам революції.

У цій площині цілком логічним для новітніх господарів життя є і те, що перед тим, як стратити своїх опонентів, вони намагаються їх ще раз пограбувати, вимагаючи інформації про нібито приховане збіжжя й коштовності. Головний їх натхненник – вождь світового пролетаріату Володимир Ленін. «Повторюю! – наголошує останній. – Це не грабiж! Не розбiй, а продовольча диктатура! Одна з форм вияву пролетарської диктатури на селі! Усіх, хто відмовляється виконувати продовольчий податок, хто не хоче здавати державі хліб і м'ясо, будемо карати нещадно... Не зупиняючись перед розстрілом і підвищенням... <...> Суд повинен не усувати, а узаконювати терор...» [3, с. 7].

Загалом образ Леніна у п'єсі О. Чугуя чи не найбільш вдалий. Змальовуючи згаданого персонажа, автор активно користується засобами гротеску. З одного боку, він реалістичний, оскільки значною мірою нагадує свій прообраз, а з іншого – карикатурний.

Вже сама манера будувати короткі чеканні фрази (наприклад: «повторюю!», «категорично заперечую!», «масовий і нищівний терор»), специфічна лексика («продовольча диктатура», архінеподобство», «стріляти всіх без розбору й слідства» і т. п.), інші мовні засоби нагадують справжнього Леніна, принаймні того, який запам'ятався з радянських кінострічок.

Герой О. Чугуя, як і його прототип, опікується виконанням продовольчої програми. Задля вирішення цього завдання він не гребує жодними засобами. Тим більше, що зазначена мета збігається з його наміром – через масовий голод приборкати непокірливу Україну. «Адже українці, – плевнений він, – у сто разів небезпечніші, ніж білогвардійці, абсолютно несумісні з радянською владою, а отже, і з комунізмом» [3, с. 11]. Свій брутальний план Ленін обговорює з іншим катом українського народу – Сталінін.

С т а л і н. Усе йде за планом. Чекісти і голод зробили бажану для нас справу. Більшість сіл майже зовсім спорожніли. Здійснюється планове переселення добровольців із центральних районів Росії.

Л е н і н. Нічого ви не знаєте, товаришу Сталіне. В Україні зараз повний хаос. Незважаючи на потужний військовий кордон, із України зросли масові втечі селян. А цього не повинно бути. Українці мусять з'їсти один одного або вмерти на своїй родючій землі від голоду. Ви виявляєте недостатню жорстокість до нації, яка може поховати всі наші плани щодо побудови світового комунізму. Україна повинна зникнути з Європейської карти, а українство з людської пам'яті [3, с. 32 – 33].

Водночас сам правитель червоної імперії жодним чином не обмежує себе в їжі. Своє меню він обговорює з дружиною по телефону. Найбільше йому до вподоби українське сало.

Карикатурність Леніна проявляється передусім у тому, що, вживаючи в їжу м'ясо скажених собак (у такий спосіб у п'єсі «Бенкет голодних» українські більшовики виконують непомірну продовольчу програму), він сам поступово стає собакою (гавкає уві сні). Хоча до собачої подобі вождя всіх пролетарів могла довести, власне, і його людожерська поведінка. Апогеєм цієї неймовірної й водночас комічної історії є епізод, коли лікар-астролог Ветеринаріус (у даному контексті це прізвище теж багатозначуще) переконує Леніна в тому, що його собаче гавкання є ознакою величі.

Вельми кумедною є й та сцена, де Ленін, закрившись у власному кабінеті й вилізши на стілець, імітує різні варіанти власного пам'ятника, виголошуючи при цьому до кожної пози відповідні більшовицькі лозунги на кшталт: «Хай живе комунізм!», «Смерть капіталізму!», «Хай живе світова революція» і т. д. [3, с. 22].

Гідним продовжувачем справи Леніна є його наступник – Йосип Сталін. Уперше він з'являється в п'єсі «Бенкет голодних» як один із найближчих сподвижників вождя світового пролетаріату і вже тоді не приховує свого бажання стати одноосібним керманічем комуністичної імперії. Саме в такому статусі він постає у трагікомедії «Весілля людоїдів», присвяченій сумнозвісним подіям 1932–1933 років. Сталін так само, як і Ленін, проводячи свою аграрну політику, продовжує нищити український народ. Не змінилися і засоби, за допомогою яких він намагається це робити. Так, за його переконанням, провести стовідсоткову колективізацію в українському селі можна лише шляхом влаштування масового голодомору. Більше того, у такий спосіб він намагається реалізувати ще один план – остаточно закабалити український народ, поставити його на коліна. Саме це є предметом бесіди генсека і комісара таємних служб Менжинського:

М е н ж и н с ь к и й. Хліб, м'ясо, масло та інші продовольчі товари вивозяться з України прискореним темпом. У більшості областей зафіксовано непоодинокі випадки людоїдства. Нарешті основний ворог соціалізму зломлений. Українська проблема раз і назавжди вирішена.

С т а л і н. А дехто говорить, що Україну взагалі знищити неможливо, що вона і далі буде гратися у свою незалежність.

М е н ж и н с ь к и й. Але ж на коліна вона вже поставлена. До того ж із простягнутою рукою. Ха-ха-ха!

С т а л і н. Ви хочете сказати, що наступив великий історичний перелом?

М е н ж и н с ь к и й. Значно більший, ніж зруйнування Запорізької Січі російськими царями. Після вашого голодомору в Україні вже ніхто не посміє навіть заїкнутися про незалежність. Те, що було не під силу Леніну, зробили ви [3, с. 43].

Непокоїть Сталіна тільки те, що на шляху до світового панування у нього з'являється справжній суперник – новий правитель Німеччини Адольф Гітлер. Однак через деякий час він усвідомлює, що Гітлера варто всіляко підтримувати, оскільки тільки фюреру під силу розв'язати світову війну, яка, за марксистсько-ленінським вченням, має трансформуватись у бажану для комуністів світову революцію.

Важливо зазначити, що автору пощастило віднайти досить ефектний прийом, за допомогою якого йому вдається зобразити обох керманічів радянської імперії не просто безжалісними тиранами, а такими, що під вагою своїх злочинів втратили людське ество. Так, якщо Ленін, котрий прирік на голодну смерть мільйони

співвітчизників, поступово перетворюється на собаку, то в подобі його наступника Сталіна відчутно проявляються ознаки справжнього людожера. Розпочалося все з того, що в постійній боротьбі за першість останній з'їдає цукровий бюст свого попередника. Згодом він сам розповідає астрологу, що йому «хочеться з'їсти шматочок сирого людського м'яса» [3, с. 53]. У фіналі п'єси генсек виконує танець людоїдів і, перебуваючи у напівбожевільному стані, насправжки хоче з'їсти ватажка повстанців Саву Січовенка. Символічним є й те, що роль лікаря при обох диктаторах виконує астролог на прізвище Ветеринаріус – ще один виразний натяк на тваринну сутність згаданих персонажів.

Свої злочини щодо українського народу і Ленін, і Сталін намагаються приховати від світової громадськості. Задля цього за їхніми вказівками (відповідно на початку 20-х і 30-х років) для італійської делегації організовуються окомандування поїздки в село Великі Сорочинці.

Аби імітувати картину благополуччя, за наказом Леніна на батьківщині Миколи Гоголя під час страшного голодомору для іноземних гостей влаштовують розкішний бенкет, який правильніше було б назвати бенкетом посеред чуми.

Щось подібне за десять років намагається організувати й Сталін, котрому спало на думку зіграти у Великих Сорочинцях українське весілля. «Треба створити ілюзію, – наголошує він, – що в Україні не тільки немає голоду, а й бурхливо протікає життя. Народ працює, веселиться, співає пісні, танцює... Закохані одружуються, народжують дітей і тому подібне» [3, с. 44]. Однак весілля, котре силкується влаштувати більшовицька влада, перетворюється на шабаш людожерів, які врешті-решт знищують тих, хто своїми антилюдськими вчинками їх, власне, й породив.

Вкрай аморальними потворами змальовує автор диалогії «Червоний смерч» представників місцевої влади. Головним заспівувачем тут є голова сільської ради Рябозадов, діяльність якого спрямована на виконання злочинних наказів своїх господарів – кремлівських керманців. Хоча, правду кажучи, завдання в нього одне – якомога більше продуктів викачати з односельців, аби задовольнити зростаючий попит центральної влади. Частиною конфіскації (харчів, одяжі, коштовних речей), вилученого в селян, яких вони на власний розсуд зараховують до куркулів, Рябозадов залишає для власних потреб, аби потім за допомогою цих важелів маніпулювати голодними й зубожілими односельцями. Хоча у фіналі другої п'єси «Весілля людоїдів» з'ясовується, що він, власне, і не Рябозадов, а Рябозад. «Місцевий злодій-конокрад, який утік у місто, а потім пристав до ста тисяч більшовицьких розбійників, що налетіли, як голодні звірі, грабувати Україну» [3, с. 59].

Майже нічого невідомо про вірного помічника голови сільради компартійного ватажка Гололупенка, вся діяльність якого зводиться до того, що він безапеляційно виконує злочинні розпорядження Рябозадова. Утім, уже само його прізвище багато про що говорить. Це типовий приклад маніпулятивного використання

більшовицькою владою представників люмпенізованої частини селянства у власних інтересах. Саме на таких бездумних гвинтиках, вельми вдало вмонтованих у комуністичну систему (серед них, між іншим, чимало було елементарних ледарів), зазвичай і спирались більшовики. Згодом, зробивши цих своїх вірних помічників стрілочниками, сама ж комуністична влада більшість з них і безжалісно знищила як небажаних свідків своїх злочинних справ.

Подібний образ сільського пролетаря можна віднайти і в творах інших сучасних письменників. Так, у романі М. Матіос «Солодка Даруся» читаємо: «Нова влада забила Капетутерову корчму дошками навхрест... <...> У Гершковім млині тепер порядкував чи не найбільший і найгаласливіший сільський ледар – Лесьо Онофрійчук, у котрого відколи світ та сонце, паркан коло хати був підпертий латками. <...> А Гершко тепер зрідка був на підмозі в ногого мельника, який за кожним разом питав, з котрого боку приступити до колеса» [2, с. 127].

Дещо колоритнішим є образ комсомольського ватажка Кіри – коханки Рябозадова. Кіра бере активну участь у так званому розкуркуленні односельців, окремі речі яких безсоромно привласнює. Для неї, вірної ленінки, нема нічого святого. Ця завзята активістка підводить під розкуркулення навіть власних батьків. Цілком закономірним є і те, що в кінцевому підсумку вона, яка у переносному значенні цього слова вже давно стала людоїдкою, опиняється у стані справжніх людожерів і, остаточно трансформувавшись у таку ж потвору, стає нареченою їхнього очільника з промовистим прізвищем Вовк.

Позитивний персонаж у диалогії, за великим рахунком, один – ватажок повстанців Сава Січовенко. Це він організовує відправку до Москви ешелону зі скелетами, аби Сталін на власні очі пересвідчився, яких масштабів досяг в Україні голодомор.

Підсумовуючи, хотілось би зауважити, що п'єса-диалогія Олексія Чугуя багато в чому є енциклопедією українського життя періоду двох великих голодоморів на початку 20-х і 30-х років минулого ХХ століття. Відтак вона варта того, аби стати надбанням програми загальноосвітньої школи, не кажучи вже про філологічні й театральні факультети вищих навчальних закладів. Хотілось би також, аби «Червоний смерч» якомога швидше увійшов до репертуарів українських театрів і у виконанні професійних акторів талановите художнє слово харківського драматурга сприяло пробудженню у глядачів почуття, котре у Давній Греції називали катарсисом.

Література

1. Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь» / Василь Барка. – К.: Наук. думка, 2008. – 304 с.
2. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Василівна Матіос: Видання сьоме. – Львів: Ла «Піраміда», 2011. – 188 с.
3. Чугуй О. Червоний смерч: (П'єса-диалогія: I. Бенкет голодних. II. Весілля людоїдів). – Харків: Обласне об'єднання Всеукраїнського Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – 2000. – 68 с.

В статье рассматривается пьеса-диалогия Алексея Чугуя "Красный смерч", посвященная трагическим событиям в Украине во время установления советской власти и коллективизации, акцентируется внимание на том, что произведение во многом является энциклопедией украинской жизни периода двух больших голодоморов – в начале 20-х и 30-х годов прошлого века.

Ключевые слова: театр абсурда, большевистская власть, продовольственный отряд, кулак, голод.

The article is examined the play-dilogiya of Oleksij Chuguy "Red tornado", sacred to the tragic events in Ukraine during establishment of soviet power and collectivization, is marked on that work in a great deal is the encyclopaedia of Ukrainian life of period of two large golodomors at the beginning of 20th and 30th of the last century.

Keywords: theater of absurdity, the power of bolsheviks, food detachment, kulak, hunger.